

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ЗЕРТТЕУДЕГІ РӨЛІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

ПЕРТАЕВА Э.Қ.¹

Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университетінің профессордың
ассистенті, филология ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы,
Тараз қ.

САРСЕНБАЕВА М.Б.²

Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университетінің сеньор-
лекторы,
педагогика ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

ӘЛІМХАНОВА Ж.Ж.³, АЙТУ Н.Н.⁴

Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университетінің ассистенттері,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.

Түйіндеме. Қазіргі заманғы ғылым мен технологияның қарқынды дамуы жасанды интеллект (ЖИ) құралдарын әдебиет зерттеу саласына енгізуге жол ашты. Қазақ әдебиеті – ұлттық мәдениеттің маңызды бөлшегі ретінде, дәстүр мен инновацияның тоғысында жатыр. ЖИ құралдары қазақ әдебиетін зерттеуде мәтіндерді автоматты түрде өңдеу, стильдік және семантикалық талдау, авторлық ерекшеліктерді анықтау, сондай-ақ әдеби мұраны цифрландыру сияқты көптеген мүмкіндіктерді ұсынады. Бұл технологиялар үлкен көлемдегі әдеби деректерді жылдам әрі тиімді сараптауға, жаңа ғылыми тұжырымдар жасауға жағдай жасайды. Сонымен қатар, ЖИ қазақ тілінің ерекшеліктерін ескере отырып, оның даму жолдарын көрсетеді және әдебиет зерттеу әдістерін жаңартуға септігін тигізеді. Алайда, қазақ тілінің морфологиялық және синтаксистік күрделілігі, ресурстардың жеткіліксіздігі сияқты қиындықтар бар. Болашақта жасанды интеллект технологияларын жетілдіру қазақ әдебиетін терең зерттеуге және оны әлемдік деңгейде танытуға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: қазақ әдебиеті, жасанды интеллект, ұлттық мәдениет, мәтіндерді автоматты түрде өңдеу, авторлық стиль, әдеби процесс, электронды мұрағат.

Аннотация. Современное развитие науки и технологий открыло путь для внедрения инструментов искусственного интеллекта (ИИ) в область изучения литературы. Казахская литература, как важная часть национальной культуры, находится на стыке традиций и инноваций. Инструменты ИИ предоставляют широкие возможности для исследования казахской литературы, включая автоматическую обработку текстов, стилистический и семантический анализ, определение авторских особенностей, а также цифровизацию литературного

наследия. Эти технологии позволяют быстро и эффективно анализировать большие объемы литературных данных и делать новые научные выводы. Кроме того, ИИ учитывает особенности казахского языка, демонстрирует пути его развития и способствует обновлению методов литературоведческих исследований. Однако существуют трудности, связанные со сложной морфологией и синтаксисом казахского языка, а также с ограниченностью ресурсов. В будущем совершенствование технологий искусственного интеллекта позволит глубже изучать казахскую литературу и представить её на мировом уровне.

Ключевые слова: казахская литература, искусственный интеллект, национальная культура, автоматическая обработка текстов, авторский стиль, литературный процесс, электронный архив.

Abstract. The modern development of science and technology has opened the way for the integration of artificial intelligence (AI) tools into the field of literary studies. Kazakh literature, as an important part of national culture, lies at the intersection of tradition and innovation. AI tools provide extensive opportunities for researching Kazakh literature, including automatic text processing, stylistic and semantic analysis, identification of authorial features, as well as digitization of literary heritage. These technologies enable the rapid and efficient analysis of large volumes of literary data and facilitate new scientific insights. Moreover, AI takes into account the peculiarities of the Kazakh language, demonstrates its development pathways, and contributes to the modernization of literary research methods. However, challenges remain due to the complex morphology and syntax of the Kazakh language, as well as limited resources. In the future, the advancement of artificial intelligence technologies will allow for deeper study of Kazakh literature and promote its recognition on a global scale.

Keywords: kazakh literature, artificial intelligence, national culture, automatic text processing, authorial style, литературный процесс – literary process, электронный архив – electronic archive

Қазіргі заманда жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары ғылымның барлық саласына кеңінен енуде. Әсіресе, гуманитарлық ғылымдарда – тілтану, әдебиеттану, мәдениеттануда ЖИ құралдарының қолданылуы зерттеулердің жаңа деңгейіне көтеруге мүмкіндік беруде.

Қазақ әдебиеті – бай тарихи-мәдени мұраның бір бөлігі ретінде ЖИ көмегімен терең талдануда. Бұл мақалада жасанды интеллекттің қазақ әдебиетін зерттеудегі рөлі мен мүмкіндіктері қарастырылады.

1. Жасанды интеллекттің қазақ әдебиетін зерттеудегі рөлі

ЖИ қазақ әдебиетін зерттеуде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың негізі болып табылады. Оның көмегімен:

1. Мәтіндерді автоматты түрде өңдеу мен талдау жүзеге асады. Бұл үлкен көлемдегі әдеби мәтіндерді жылдам әрі дәл талдауға мүмкіндік береді.

2. Авторлық стильді анықтау және салыстыру әдістері дамуда. ЖИ құралдары арқылы белгілі бір авторға тән ерекшеліктер анықталады.

Әдебиеттегі негізгі тақырыптар мен идеяларды автоматты түрде шығару мүмкіндігі бар, бұл зерттеушілерге әдеби процесті кеңірек түсінуге көмектеседі.

Машиналық аударма және тілдік өңдеу саласында қазақ тілін дамытуға септігі тиеді [1].

2. Қазақ әдебиетін зерттеудегі жасанды интеллекттің негізгі мүмкіндіктері

2.1 Мәтіндерді талдау және классификациялау

ЖИ технологиялары мәтіндердің лексикалық, морфологиялық, синтаксистік құрылымдарын талдай алады. Бұл арқылы қазақ әдебиетіндегі стильдік, жанрлық ерекшеліктерді анықтау жеңілдейді.

2.2 Семантикалық талдау

Жасанды интеллект мәтіндердің мағыналық құрылымын зерттей отырып, әдеби шығармалардағы метафоралар, символдар, көркемдік стильдерді талдауда қолданылады.

2.3 Қолданбалы зерттеулер

ЖИ көмегімен қазақ әдебиетіндегі белгілі бір дәуірдің немесе автордың шығармаларын сандық форматта өңдеп, зерттеу жүргізуге мүмкіндік бар.

2.4 Электронды мұрағаттар мен дерекқорларды құру

Жасанды интеллект қазақ әдебиетінің электронды архивтерін құруда және оларды іздеу жүйелері арқылы тез, әрі тиімді пайдалануында маңызды рөл атқарады.

3. Қиындықтар мен келешек бағыттар

Қазақ тілінің морфологиясы мен синтаксисінің күрделілігі, ресурстардың шектеулі болуы ЖИ құралдарын жетілдіруде белгілі бір қиындықтар туғызады. Дегенмен, тілдік корпус пен деректер базасын дамыту, қазақ тілінің табиғи тілдерді өңдеу жүйелерін жетілдіру – алдағы маңызды міндеттер [2].

Мәселен, Абайдың «Болыс болдым мінеки» өлеңін алайық. Сабақтың мақсаты – студенттерге Абайдың сатиралық шығармасының мазмұнын, идеясын және көркемдік ерекшеліктерін меңгерту. Жасанды интеллект құралдары арқылы мәтінді талдауға, интерактивті оқуға баулу. Әлеуметтік әділетсіздік пен адам бойындағы мінез-құлықтарды сын көзбен қарауға үйрету.

1. Дайындық кезеңі (ЖИ көмегімен)

Қолданылатын құралдар:

ChatGPT / QazaqGPT – өлең мазмұнын талдау, түсіндіру

Google Bard / Claude.ai – стилистикалық ерекшеліктерді көрсету

Text-to-Speech (TTS) платформалары – — өлеңді мәнерлеп оқу (мысалы, TTSM3.com)

Mentimeter / Kahoot – интерактивті сұрақ-жауаптар

Wordcloud генераторы – өлеңдегі негізгі сөздерді визуализациялау

2. Өлеңмен танысу. Мәтіннен үзінді (толық емес):

Болыс болдым мінеки,

Бар малымды шығындап.

Түйеде қом, атта жал

Қалмады елге тығындап.

Сөйтсе-дағы елімді

Ұстай алмадым мығымдап.

Күштілерім сөз айтса,

Бас изеймін шыбындап [3].

ЖИ әрекеті:

ChatGPT немесе QazaqGPT-ке:

«Бұл өлеңнің тақырыбы мен идеясын түсіндір» деп жазу → студенттермен бірге талдау.

Мысалы, ChatGPT-ке сұрақ:

«Абайдың бұл өлеңінде кім сыналып тұр? Сатираның қандай тәсілдері қолданылған?».

Жауап:

Автор әкімшілік қызметтегі адамдардың жемқорлығы мен екіжүзділігін әшкерелейді.

Ирония, гипербола, сарказм секілді әдеби тәсілдер байқалады.

Әлеуметтік әділетсіздік – негізгі тақырып.

Қазақ әдебиетінің қайталанбас классигі, ұлы ақын әрі ойшыл Абай Құнанбаевтың шығармалары ұлттық мәдениеттің негізін құрайды. Оның өлеңдері тек әдебиет сабақтарында ғана емес, сонымен қатар рухани тәрбие мен адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруда ерекше орын алады. Қазіргі заманның жаңа технологиялары – жасанды интеллект (ЖИ) құралдары Абай шығармаларын оқыту процесін жаңаша деңгейге көтеруге мүмкіндік береді.

1. Жасанды интеллекттің білім беру саласындағы рөлі

ЖИ технологиялары білім беру саласында интерактивтілік пен жеке тәсілді қамтамасыз етеді. Студенттердің қабілеті мен қызығушылығына сәйкес

материалды ұсыну, оқу үрдісін жекелендіру, оқыту тиімділігін арттыру – бұл жасанды интеллекттің басты артықшылықтары.

2. Абай өлеңдерін оқытудағы жасанды интеллект мүмкіндіктері

2.1 Мәтінді түсіндіру және талдау

ЖИ жүйелері Абай өлеңдерін семантикалық талдаудан өткізіп, студенттерге мазмұнын, негізгі идеяларын, бейнелік құралдарын түсінуге көмектеседі. Мысалы, өлеңдегі метафоралар мен символдардың мағынасын ашуға арналған интерактивті құралдар.

2.2 Жеке оқу траекториясын құру

Жасанды интеллект әр студенттің деңгейін анықтап, олардың қызығушылығына және оқу нәтижелеріне қарай жеке оқу жоспарын құрады. Бұл әсіресе әдебиеттің терең мағынасын меңгеруде маңызды.

2.3 Дауыстық оқыту және диалогтық жүйелер

Студенттерге өлеңдерді жаттауда және оқу дағдыларын дамытуда дауыстық талдау құралдары мен сөйлесу боттары көмек көрсетеді. Бұл интерактивті әдіс студенттердің оқу мотивациясын арттырады.

2.4 Қорытынды және шығармашылық тапсырмалар

ЖИ студенттерге өлеңнің негізгі тақырыптары бойынша сұрақтар қойып, шығармашылық тапсырмалар ұсынады, бұл білімді терең меңгеруге және өз ойын еркін білдіруге ықпал етеді.

3. Практикалық қолдану үлгілері

- **Интерактивті оқу платформалары:** ЖИ интеграцияланған жүйелер Абай шығармаларын мультимедиялық материалдармен (бейне, аудио, графика) бірге ұсынады.
- **Чат-боттар:** Абай өлеңдерін талдау және түсіндіру бойынша сұрақтарға жауап беретін виртуалды ассистенттер.
- **Машиналық аударма және адаптация:** Абай өлеңдерін басқа тілдерге аудару мен талдау үшін ЖИ технологияларын пайдалану [4].

Абай өлеңдерін оқытуда жасанды интеллект құралдарын қолдану студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытуға, әдебиетке деген қызығушылығын арттыруға және білім сапасын жақсартуға мүмкіндік береді. Болашақта бұл технологияларды жетілдіру арқылы ұлттық руханияттың тереңірек меңгерілуіне қол жеткізуге болады.

Жасанды интеллект құралдары қазақ әдебиетін зерттеуде үлкен мүмкіндіктерге ие. Олар әдеби мәтіндерді жылдам әрі сапалы талдауға, авторлық стильді анықтауға, әдебиетті цифрландыруға және зерттеу әдістерін жаңартуға ықпал етеді. Болашақта ЖИ технологияларын дамыту арқылы қазақ әдебиетінің терең зерттелуі мен әлемдік деңгейде танылуы мүмкін.

Пайдалануға болатын қосымша ресурстар:

1. Abaialemi.kz – Абай шығармаларының толық электронды жинағы
2. QazaqGPT.kz – қазақ тілінде жұмыс істейтін ЖИ
3. Абай шығармалары (1, 2 том). – Алматы: Жазушы, 2022ж.
4. OpenAI ChatGPT – әдебиет талдауға арналған әмбебап ЖИ
5. N.J. Isakulova DARSLAR TIPOLOGIYASI VA O`ZIGA XOS XUSUSIYATLARI // Inter education & global study. 2024. №4 (1). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/darslar-tipologiyasi-va-o-ziga-xos-xususiyatlari>
6. JANIKULOVNA I. N. Methodology of teaching customs terms in english using study projects. – 2024.
7. Subermaniam L. et al. A Systematic Review of Sustainability Management in Small and Medium Enterprises to Improve Sustainable Development Goals //Acta Innovations. – 2025. – С. 38-48.
8. Исакулова Н. Божхона соҳасига оид терминларни ўқитишда тадқиқот лойиҳалардан фойдаланиш //in Library. – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 11-19.
9. Djurayev D. (2025). Jadid usuli maktablarining turkiston xalq ta'limi tizimi islohotidagi ahamiyati (xx asr boshlari). xalqaro ilmiy-amaliy anjuman "ta'lim maydoni tendensiyalari: kompetentsiyalar, innovatsiyalar va texnologiyalar", 1(1), 30–34. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15362015>
10. Чудакова, В., & Джураев, Д. (2024). Интегративный инструментарий внедрения «технологии формирования психологических компетентностей конкурентоспособности личности в условиях инновационной деятельности», с использованием диагностических, интерактивных, цифровых и STEM методов в современн. Наука и инновации, 1(1), 17–22. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/ilm-fan-va-innovatsiya/article/view/32694>
11. Джураев D. (2024). Mehnat migratsiyasi jarayonidagi qiyinchiliklarning oldini olishda filologik va psixologik ko`mak xususiyatlari. Наука и инновации, 1(1), 6–8. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/ilm-fan-va-innovatsiya/article/view/32696>
12. Джураев D., & Уралов M. (2023). Ta`limda pedagogik faoliyatni psixologik modellashtirish jarayonida otm professor-o`qituvchilarini kasbiy saralashning psixologik diagnostikasi ahamiyati . Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1). извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/digitalization-modern-education/article/view/24693>
13. D.Jurayev. (2022). Formation of a system of psychological diagnosis of professional selection of professors and teachers in higher educational institutions. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7158176>
14. D. D. Djurayev, Dildora Saidovna Davronova, Djavdat Abdujabborovich, From The Practice Of Professional Selection Of Teachers In Higher Education Institutions, European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 2023, Volume 10, <https://doi.org/10.53555/jaz.v44iS7.3063>